

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ НАВЧАННЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Гнатюк О.В., провідний науковий співробітник
Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України,
кандидат психологічних наук

Актуальність. В сучасних умовах реформування освіти актуальною є проблема формування та розвитку творчої особистості, що вміє критично та нестандартно мислити, гнучко і самостійно використовувати набуті знання та компетентності в різноманітних життєвих ситуаціях.

Основні напрямки реформування системи освіти представлено в нормативно-правових документах: Законі України «Про освіту», Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Національній Доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції Нової української школи (2016), «Державному стандарті початкової загальної освіти» (2018 р.), Законі України «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.) та інших, які спрямовано на виховання всебічно розвиненої, активної, творчої та самостійної особистості. Так, у «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» наголошено, що система освіти має забезпечувати підтримку обдарованих дітей і молоді, розвиток у них творчих здібностей, формування навичок самоосвіти і самореалізації особистості [10]. Це зумовлює той факт, що реформування системи освіти, розбудова Нової української школи стають важелями, які спрямовані на виявлення, підтримку та розвиток творчої особистості. Нова українська школа покликана не просто навчити дітей рахувати, читати, писати, а навчити їх мислити та творчо реалізовувати всі отримані знання в реальне життя.

В «Концепції Нової української школи» [11] зазначено, що майбутнє держави пов'язано з молодими людьми, які конкурентоспроможні в будь-якій галузі знань, здатні адекватно сприймати інноваційні процеси, генерувати власні ідеї, активно й незалежно мислити, творчо вирішувати різні життєві

ситуації. Сучасні зміни, що відбуваються в Україні вимагають підготовки конкурентоспроможного молодого фахівця, здатного до навчання впродовж життя, до самовдосконалення, саморозвитку, сучасного спеціаліста, який володіє критичним, самостійним та творчим мисленням, вміє ставити цілі та досягати їх. Завдяки сформованому творчому мисленню здобувачі освіти, маючи ґрунтовні знання, зможуть застосовувати їх у повсякденному житті, знаходити шляхи розв'язання нестандартних ситуацій, вправлятися у творенні нового.

Початкова школа – це перший освітній рівень, де закладається фундамент загальноосвітньої підготовки школярів. Сьогодні у теорії та практиці навчання у початкових класах особливо гостро стоїть проблема розвитку творчих здібностей учнів. «Метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості», – зазначено у Державному стандарті початкової освіти [3, с.1]. Ідея формування людини-дослідника, здатної до творчого мислення, самостійного пошуку шляхів розв'язання актуальних проблем є головною в сучасній освіті. У зв'язку з цим, особливого значення набуває гуманізація освітнього процесу, створення умов для максимального розкриття творчих здібностей і можливостей кожної дитини.

Постановка проблеми. Творчий процес – це складний акт, пов'язаний з високим напруженням усіх духовних сил людини. Він потребує інтенсивної розумової діяльності й уваги, концентрації уваги, вольового напруження та мобілізації знань і досвіду людини на вирішення поставленого завдання. В той же час навчальний процес повинен бути для дитини не лише засобом здобуття знань, без яких вона не може обійтися у повсякденному житті, а має викликати бажання йти шляхом власного розвитку, знаходячи щось нове, цікаве, незвичне, самостійно знаходити і опрацьовувати будь-яку інформацію, критично оцінювати і застосовувати її під час розв'язання побутових та пізнавальних

проблем, отримуючи при цьому естетичне задоволення від почутого, побаченого, пережитого. Тому проблема розвитку творчих здібностей особистості є однією з важливих, оскільки прогрес суспільства – це шлях творчого зростання, долання стереотипів і вироблення нових, нестандартних, часто несподіваних рішень, оригінальних підходів і шляхів їх втілення.

Метою статті є розкриття проблеми розвитку творчих здібностей здобувачів початкової освіти в сучасних умовах навчання.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. У психологічній науці здійснено низку фундаментальних досліджень з проблем психології творчості та розвитку творчих здібностей (Ф. Вернон І. Волощук, Дж. Гілфорд, С. Гончаренко, Г. Костюк, О. Кочерга, В. Моляко, О. Музика, В. Роменець, Е. Торранс тощо). Науковцями доведено положення про активний творчий характер особистості (І. Бех, Г. Костюк, С. Максименко), створено низку теорій, які розкривають проблему творчого потенціалу особистості (М. Боришевський, В. Роменець, В. Ямницький), розроблено концепцію творчої діяльності особистості (В. Моляко), встановлено умови та чинники розвитку творчих здібностей (Н. Гавриш, І. Біла, Дж. Гілфорд, Р. Стернберг, Е. Фромм), розроблено методи їх виявлення (Д. Векслер, П. Джонсон, Дж. Равен, В. Тарасун, Е. Торранс) та ін. Психологи аналізують різні аспекти проблеми творчих здібностей: їх природу, компонентну будову, критерії та показники розвитку, методи і прийоми формування тощо.

Проблемі розвитку здібностей у дітей присвятив низку праць український психолог Г. Костюк. У них аналізується саме поняття здібностей, характеризуються психологічні особливості співвіднесення природного та суспільного, загального та спеціального у здібностях.

Здібності – суттєві властивості людської особистості, що виявляються у її цілеспрямованій діяльності і зумовлюють її успіх. Г. Костюк наголошував на необхідності розрізняти здібності особистості і фактичний рівень набутих нею знань, умінь, навичок. Цей рівень залежить не тільки від здібностей, а й від інших якостей особистості, від умов, у яких їй доводиться засвоювати людські

надбання. Недостатня успішність учня ще не свідчить про недостатність його здібностей. Так само й уміле виконання учнем тих чи інших завдань ще не свідчить про його особливі здібності [5, 6].

Виклад основного матеріалу. Існують різні трактування феномена творчості, його природи, об'єктивної основи, структури творчого процесу, інформації про формування творчих здібностей людини. Так, у різних словниках дається таке визначення творчості: «Творчість – продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові моральні та духовні цінності суспільства» [2, с. 75]; «творчість – особлива діяльність, результатом якої є оригінальні, досконалі, об'єктивно і суб'єктивно нові, суспільно і особистісно значущі, духовні та матеріальні цінності. Це нові знання як результат наукового дослідження чи відкриття, нові художні (літературні, образотворчі, монументальні, музичні тощо) твори, нові технічні ідеї (винаходи, рацпропозиції, інновації тощо), нові педагогічні концепції, методики навчання і виховання, нові психологічні теорії тощо» [12, с. 356].

Е. Фромм запропонував таке визначення поняття творчості: «Творчість – це здібність дивуватися і пізнавати, уміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, це спрямованість на відкриття нового і здатність до глибокого усвідомлення свого досвіду» [13, с. 55].

Одними ученими «творчість» розглядається як створення нового, відкриття невідомого, подолання стереотипів та шаблонів, оригінальність, ініціативність, висока самоорганізація, велика працездатність, в інших визначеннях «творчість» – це «активність», «діяльність», «процес», «вид діяльності», «тип діяльності», «форма» тощо. Всі ці сторони відбиваються в поняттях: творчий початок, творчий потенціал, творчі здібності, творчі можливості, творче мислення, творча активність, творче ставлення, творча діяльність, творча праця, творча особистість [4, 8, 9].

Розрізняють дитячу і дорослу, побутову і професійну, індивідуальну та колективну, реальну та ідеальну, матеріальну та духовну творчість. Важливою

характеристикою творчості є зміна новим застарілого, долання оригінальним і більш досконалим стереотипів і шаблонів. [12, с. 357].

Творчість розглядається вченими як людська діяльність вищого рівня пізнання й перетворення навколишнього природного й соціального світу. У процесі творчої діяльності змінюється й сама людина – форми і способи її мислення, особистісні якості – вона стає творчою особистістю. Творчість в широкому розумінні – це діяльність, спрямована на отримання чогось нового, неповторного, і тому основним показником творчості є новизна її результату [4,8]. Новизна результату творчої діяльності носить об'єктивний характер, оскільки створюється те, що раніше не існувало. І з цієї позиції говорити про творчість дітей недоцільно, оскільки вони не можуть створити нічого об'єктивно й принципово нового.

Дитячу творчість слід розуміти як створення дитиною суб'єктивно нового (значущого для неї) продукту – малюнка, конструкції, гри, оповідання, створення невідомих раніше деталей, що по-новому характеризують створюваний образ: різних варіантів зображень, ситуацій, рухів, характеристик героїв, інших дій; застосування засвоєних раніше способів зображення або засобів виразності у новій ситуації; прояв ініціативи в усьому [1].

Дитяча творчість – це також процес створення образів з казки, оповідання, гри-драматизації, у малюванні, конструюванні, пошук у ході діяльності способів, шляхів розв'язання завдань. При цьому основними етапами творчого процесу дитини, на думку вчених, є:

- виникнення відчуття неясності чогось (поява проблеми);
- виникнення низки запитань, уточнень;
- виділення значущих для успішного розв'язування проблеми елементів;
- усвідомлення, розуміння проблеми;
- формування гіпотези;
- пошук і знаходження розв'язку [1].

Розвивати творчі здібності потрібно з ранніх років, використовуючи нахил дитини до праці. У дитячому віці людина більше здібна до творчості, ніж

у зрілі роки, адже на неї не впливають різні стереотипи. Вона вільна в своїх творчих виявах, творить тому, що їй подобається процес творчості. У вільній, наприклад ігровій, обстановці, досягаючи високого рівня оперування абстрактними символами, вона в будь-якій діяльності зазнає радощів відкриття. Іншими словами, для дітей, на відміну від дорослих, творчість є самометою. Природа наділяє дитину багатими можливостями для розвитку.

Успіхи дитини у певній діяльності зумовлені комплексом відповідних здібностей. Вони можуть проявлятися по-різному, як:

- загальні інтелектуальні здібності;
- конкретні досягнення;
- спілкування та лідерство;
- творчість і продуктивна діяльність;
- художньо-образотворчі здібності;
- психомоторні здібності.

Таке розрізнення дозволяє завчасно ще у дошкільному віці виявити ті конкретні предметні нахили, уподобання, які пов'язані із закладеними природою здібностями. Спостерігаючи за успіхами дитини у певному виді діяльності, дорослий може помітити більш високі її досягнення, які виходять за межі вікових можливостей.

Якщо дитина із великим задоволенням займається певним видом діяльності і майже байдужа до інших, можна констатувати в неї наявність певних здібностей, що проявляється специфічно. Наприклад, загальні інтелектуальні здібності виявляються у легкості навчання, спостережливості, гостроті, рухливості, швидкості мислення, винятковій пам'яті, багатій і різноманітній обізнаності дитини.

Інтелектуально обдарована дитина добре міркує, ясно мислить, задає багато запитань, має творче сприймання, швидко реагує на все нове.

Здібності до мови виявляються у неабиякому інтересі дитини до читання, яке стає найулюбленішим заняттям, у збереженні і тривалості уваги до книги,

словесної інформації, доброму розумінні того, що дитині читають, запам'ятовуванні і відтворенні прочитаного.

Здібності у дитини до математики виявляються в інтересі до обчислювання, вимірювання чи упорядкування предметів, у незвичному для свого віку розумінні математичних символів.

Здібності у природознавстві – у винятковому інтересі до живої природи, природних явищ, нахилі до їх класифікації, в інтересі до природничих дослідів, в розумінні причинно-наслідкових залежностей у природі тощо.

Для спілкування і лідерства характерний високий рівень комунікації, легке пристосування до різних ситуацій. При сторонніх людях дитина зберігає упевненість у собі, легко спілкується з дорослими і дітьми, генерує ідеї, виявляє ініціативу. Часто є лідером у спільній діяльності, бере на себе роль організатора, володіє даром переконання. Інші діти звертаються до неї за допомогою і порадою.

Художньо-образотворчі здібності дитини виявляються у високому інтересі до візуальної інформації. Вона до подробиць запам'ятовує побачене. Багато часу малює і ліпить, зосереджено працює над своїми витворами, оригінально використовує матеріали художньої виразності. Будуючи композицію малюнка, включає в нього багато деталей. В образах художньо обдарованої дитини немає одноманітності, вона відтворює у образотворчій діяльності все, що бачить довкола.

Психомоторні здібності проявляються у високому інтересі до діяльності, яка вимагає зусиль тонкої моторики. Дитина має хорошу зорово-моторну координацію, любить бігати, стрибати, має чудову рівновагу при виконанні рухів, володіє тілом в будь-якому маневруванні, має відносно до свого віку значну фізичну силу.

Якщо дитині властивий інтерес до музичних занять, співів, вона чутлива до характеру і настрою музики, складає власні оригінальні мелодії чи співає – у неї є музичні здібності та їх варто розвивати. Якщо вона виявляє незалежність і некомформність, винахідливість у своїй продуктивній діяльності, значну

гнучкість при вирішенні проблеми або використанні матеріалів, може продукувати оригінальні ідеї і виявляє новий підхід у стандартних ситуаціях, цікавиться різними механізмами та машинами, багато конструює та проектує – у неї є потенціал технічної творчості. Вона може бути схильна до фантазування, коли розповідає про щось знайоме, оригінально передає характер, почуття, настрій героїв, легко будує сюжети розповідей та віддає перевагу читанню – тоді вона схильна до літературної творчості.

Діти із артистичними здібностями легко входять у роль будь-якого персонажу, передають почуття та емоції через міміку, жести, рухи, люблять ігри-драматизації [7, с 48-50].

Для учнівської творчості характерний пізнавальний, творчий інтерес. Причому більшість авторів уже сам інтерес, як форму вияву пізнавальної потреби, вважають найістотнішим стимулом творчої діяльності. Закордонні науковці вважають, що потрібно не пригнічувати природної життєвості дітей, «не потискати» духу зовнішніми умовами.

У сучасних наукових працях стимулювання творчого інтересу учнів розглядається у контексті відповідності змісту та організації провідної діяльності учнів характеру навчальної діяльності, дотримання міжпредметних зв'язків; зацікавлення учнів матеріалом або типом уроку (урок-подорож, урок-засідання клубу веселих і кмітливих, урок-брейн-ринг, урок-творча майстерня, урок-гра). Ця характеристика передбачає формування в учнів умінь та навичок виділяти нові факти, розпізнавати невідоме, формулювати запитання для поглиблення знань, висловлювати оцінні судження, робити висновки-узагальнення.

Для забезпечення розвитку творчих здібностей молодших школярів учителям необхідно застосовувати психолого-педагогічні технології, які б сприяли самостійній активності учнів у процесі творчої діяльності. Виконання цієї умови має гарантувати позитивну мотивацію творчої діяльності молодших школярів і надавати дієвий арсенал психолого-педагогічних стимулів, які спрямовуватимуть активність учнів у необхідному напрямі. Такі психолого-

педагогічні технології повинні враховувати особливості молодшого шкільного віку, забезпечувати оптимальні умови для самовираження учнів, спиратися на особистісно-значущий для учнів матеріал, залучати їхні емоції до процесу творчості, спонукати учнів у процесі творчої діяльності відобразити свій чуттєвий досвід у повному обсязі, надавати можливість самостійно творити.

Необхідною умовою для розвитку творчих здібностей є системність роботи з учнями в умовах творчо-розвивального середовища. У повсякденному житті знання, які використовуються, тісно переплітаються одне з одним, утворюючи єдину систему, тому здобувач освіти повинен бачити предмет чи явище системно: в єдності зі зв'язками, в які він вступає. Максимально позитивні, сприятливі умови для розвитку дитячої творчості, для виховання творчої особистості створює розвивальне середовище.

Розвиток творчих здібностей здобувачів початкової освіти багато в чому залежить від позиції та професійної діяльності учителя: знання й володіння ним технологій навчання й виховання, вміння комбінувати методи та прийоми для розвитку творчих здібностей дітей та ін. Важливий для учителя принцип активності дитини, адже знання учнів, розумовий, духовний та культурний розвиток повинні спиратися на власні зусилля. Особливу цінність для учня має шлях, який він обере, розв'язуючи поставлену перед ним проблему. Учень оволодіває знаннями і навичками, які у майбутньому зможе застосувати до аналогічних завдань. Цей принцип допоможе дитині виробити в собі впевненість у власній цінності, у тому, що вона сама дасть собі раду і власними зусиллями зуміє подолати труднощі, які траплятимуться на її життєвому шляху.

Забезпечення розвитку творчих здібностей та реалізації творчих прагнень дитини здійснюється завдяки дотриманню внутрішніх та зовнішніх умов. До зовнішніх умов, перш за все, належить організоване навчання під керівництвом педагога. Взаємодія учителя і учнів на основі особистісно-орієнтованого характеру є підґрунтям для стимуляції розвитку творчих здібностей.

Розвиток творчих здібностей у процесі навчання молодших школярів характеризується змістовною і практичною насиченістю, особистісною і

соціальною цінністю й емоційною привабливістю. Навчальна діяльність школярів обумовлюється метою, що мінімізує вплив репродуктивних методів, тому використання вчителем технологій, які забезпечать самостійну активність учнів у процесі творчої діяльності є потужним зовнішнім чинником.

До внутрішніх чинників належать: психофізіологічні та соціальні надбання, інтелектуальний, практичний та емоційний досвід дитини, творчий потенціал тощо. В умовах навчання важливим є усвідомлення і використання методів, які спрямовані на стимулювання творчої активності молодших учнів стосовно розвитку їх творчих здібностей. Доцільне поєднання, врахування різних аспектів цієї проблеми є актуальним у розвитку творчих здібностей та розвитку особистості в цілому.

Висновки. Проблема розвитку творчих здібностей є важливою для загальноосвітніх навчальних закладів, адже педагоги працюють із підростаючим поколінням, найбільш відкритим для усього нового. Особливої уваги потребують учні початкових класів, адже, молодший шкільний вік є тим етапом онтогенезу, в якому активно і стрімко розвиваються соціальні емоції, самосвідомість, формується самооцінка, відбувається вибудовування ієрархії мотивів і їх супідрядність у генезі соціального розвитку дитини, закладається специфіка спілкування з дорослими та однолітками. Молодший шкільний вік – це період, коли формуються психічні новоутворення, завдяки чому діти виходять на новий рівень пізнання світу і самопізнання, відкривають нові власні можливості і перспективи.

Сучасна школа передбачає створення умов для творчого розвитку та самореалізації кожної особистості, формування потреби та здатності особистості до самоосвіти. Однак це неможливо, якщо з дитинства не прищеплене бажання вчитися та знаходити задоволення в процесі навчання. Тому професійна діяльність учителя початкової школи полягає не лише в передачі знань, формуванні ключових компетентностей, а повинна ґрунтуватися на засадах психолого-педагогічної діагностики, яка уможливіє шляхом вивчення особистості учня забезпечення оптимальних умов для

навчання і виховання, розвитку творчих здібностей, критичного мислення тощо.

Література

1. Біла І. М. Психологія дитячої творчості. Київ: Фенікс, 2014.136с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
3. Державний стандарт початкової загальної освіти URL:
<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>
4. Карпенко Н. А. Психологія творчості: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 156 с.
5. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Радянська школа. 1989. 608 с.
6. Костюк Г.С. Психологія: підр. для педвузів. Київ: Радянська школа, 1961. С. 147-177.
7. Кульчицька О. І. Пізнаємо здібності: посібник. Київ: Кобза, 2003. С. 48-50.
8. Міщиха Л.П. Психологія творчості: навч. посіб. Івано-Франківськ: Гостинець, 2007. 448 с.
9. Моляко В. О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. Житомир : Видавництво ПП «Рута», 2007. 319 с.
10. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. Київ : *Шкільний світ*, 2001.16 с.
11. Нова українська школа. URL: <https://nus.org.ua/>
12. Рибалка В.В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості: термінологічний словник. Київ. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 424 с.
13. Fromm E. The creative attitude in H.Andercon (Ed.). Creativity and its cultivayion. New York : Harper and Row, 1959. С. 55.